

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 334.75

Дзюба С. Г., д.е.н., професор, заст. директора
з наукової роботи Донецької філії УДУФМТ

МОНОПОЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ ОБ'ЄДНАННЯ ПІДПРИЄМСТВ

Проаналізовано диференціацію об'єднань підприємств, що історично склалася за принципом стійких організаційно-правових форм, які з'явилися у різних країнах світу з появою простішої форми монополії, і мають місце в сучасних умовах. На підставі аналітичного огляду чинної нормативно-законодавчої бази з регулювання процесу об'єднання підприємств в Україні обґрунтовано необхідність і розроблено напрями її подальшого вдосконалення.

Проанализирована дифференциация объединений предприятий, исторически сложившаяся по принципу устойчивых организационно-правовых форм, которые появились в разных странах мира с появлением простой формы монополии, и имеют место в современных условиях. На основании аналитического обзора нормативно-законодательной базы по регулированию процесса объединения предприятий в Украине обоснована необходимость и разработаны направления дальнейшего ее совершенствования.

The article is devoted to differentiation of amalgamation of enterprises, which has historically occurred on the principle of sustainable organizational and legal forms that appeared worldwide with the advent of simpler form of monopoly, and take place in modern conditions. Based on analytical review of the current regulatory and legislative base to govern the process of amalgamation of enterprises in Ukraine, the necessity is proved and the directions of its further improvement are developed.

Постановка проблеми. Ринок загалом характеризується складною системою економічних відношень між суб'єктами економіки, основним з яких є підприємство, оскільки виробляє товар, встановлює початкову ціну, поставляє товар на ринок для реалізації, коригує ціну з урахуванням ринкових чинників, придбаває товари інших підприємств, вступає в конкурентну боротьбу з суб'єктами ринку, свідомо йде на ризик. Поява несприятливих тенденцій у будь-якій сфері діяльності самостійних малих і середніх підприємств (наприклад, зростання простроченої кредиторської заборгованості, падіння обсягів продаж готової продукції й матеріалів та збільшення їх складських запасів, скорочення ринків збуту) призводить їх до необхідності зміни своєї організаційно-правової форми.

Оскільки змінюється структура взаємодії між різноманітними суб'єктами господарювання, спостерігається тенденція збільшення кількості підприємств, які об'єднуються, то існує загроза, що об'єднання підприємств можуть стати великими монополіями. Тому серед широкого кола соціальних, економічних і політичних проблем, обумовлених ситуацією, що склалася нині в економіці України, найбільш важливою і складною є проблема державного регулювання процесу об'єднання підприємств шляхом удосконалення чинної нормативно-законодавчої бази щодо організаційно-правових форм об'єднання підприємств.

Предметом дослідження є ті організаційно-правові форми господарських об'єднань підприємств, які існують в світовій практиці, й ті, що на даний момент визначені чинною нормативно-законодавчою базою України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес об'єднання підприємств, як однієї з форм гнучкої їх адаптації до постійних змін зовнішньоекономічного середовища й створення більш конкурентоспроможної і потужної структури, дуже складний, оскільки пов'язаний з питаннями регламентації майнових, юридичних й соціально-організаційних відносин. Над цими проблемами працює багато фахівців і науковців [1, 2, 4, 7, 23], наукові концепції, положення, висновки та рекомендації яких посідають важливе місце в сучасній теорії об'єднання підприємств.

Узагальнення теоретичних розробок і досвіду багатьох вчених і фахівців призвело до висновку, що теоретичні нароби попередніх років потребують модифікації з урахуванням історичного

досвіду з негативним впливом монополій на суспільне виробництво й сьогоденної ситуації в економіці України (в тому числі наслідків світової фінансово-економічної кризи). Зараз на практиці реалізується концепція саморегулювання ринкової економіки, яка заснована за принципом – процес об'єднання підприємств має за мету координацію їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань, що дозволить вийти підприємствам зі стану неплатоспроможності і успішно функціонувати в подальшому, він відбувається на добровільних засадах або за рішенням органів, які, відповідно до Господарського кодексу України (ГКУ) та інших законів, мають право утворювати об'єднання підприємств. Така наукова концепція не зовсім відповідає дійсності, бо не враховує монопольного характеру об'єднання підприємств, який обов'язково проявляється навіть за простої форми монополії. Так, наприклад, в Україні спостерігаються рейдерські захоплення підприємств, мають місце випадки невчасної виплати заробітної плати, невідповідності рівня заробітної плати прожитковому мінімуму й таке інше, і це в той час, коли непомірно збільшуються прибутки незначної частини власників капіталу. Все це негативно відбивається на економіці країни та соціальному стані її громадян.

Мета статті полягає в тому, щоб з урахуванням наявності великої кількості публікацій з заявленої тематики, за допомогою теоретичного аналізу чинної в Україні нормативно-законодавчої бази з регулювання процесу об'єднання підприємств та на підставі обробки даних Державної служби статистики України за 1997 р. і 2001–2011 рр. уточнити й конкретизувати сутність і особливості кожної наявної в світовій практиці організаційно-правової форми об'єднання підприємств, розкрити взаємозв'язок термінів щодо назв форм об'єднання підприємств, дати оцінку чинному законодавству з питань регулювання процесу об'єднання підприємств, здійснити пошук науково-практичних напрямів його реформування з важелями недопущення створення великих монополій і обмеження їхнього негативного впливу на економіку країни.

Виклад основного матеріалу. На певному етапі господарювання підприємства, щоб вистояти в жорсткій конкурентній боротьбі й мати можливість подальшого функціонування або з інших об'єктивних чи суб'єктивних причин, можуть прийняти рішення про об'єднання свого виробничо-наукового, технічного, фінансового, інвестиційного, комерційного, зовнішньоекономічного й іншого потенціалу.

Як правило, об'єднання пов'язані з питаннями власності і відбуваються в інтересах не багатьох осіб (найчастіше приватних підприємців), зацікавлених у збільшенні свого прибутку. Простим прикладом об'єднання багатьох капіталів в один є організація акціонерних (пайових) та інших видів товариств, коли двоє або більше осіб вирішили поєднати свій капітал і діяти разом для досягнення певної мети (наприклад, отримання прибутку), тобто домовились про сумісну діяльність. Така практика зафіксована на початку XVII ст. [5, с. 174], коли з'явилися акції – цінні папери, що засвідчують внесок певного паю в підприємство та надають власнику право власності та участі в отриманні прибутку, виник акціонерний капітал – капітал, що утворився на паях, тобто в складчину, розпочали діяльність акціонерні товариства, з'явилися акціонери (пайщики) – співвласники акціонерного підприємства.

Широкого поширення акціонерні товариства набули лише з другої половини XIX ст. [5, с. 174]. У нашій країні вони одержали розвиток на початку XX ст. На сучасному історичному етапі більшість великих підприємств мають форму акціонерного товариства.

Проте, про які б об'єднання не йшлося, завжди в цьому процесі складниками виступають капітал, бажання його збільшити й зацікавлені в цьому особи.

В Україні «підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та (або) громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності суспільства з метою одержання прибутку», визнаються **господарськими товариствами** (ст. 79 ГКУ) [3].

У ст. 1. Закону України «Про господарські товариства» сказано, що «господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарськими товариствами цим Законом визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди, юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку» [12].

Згідно зі ст. 79 ГКУ «засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, а також громадяни, що не є суб'єктами господарювання». Відповідно до ст. 80 ГКУ, ст. 1. Закону України «Про господарські товариства» [12] та ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства» [8] в Україні наявні наступні **організаційно-правові форми** функціонування **господарських товариств** (рис. 1).

З рис. 1 видно, що в Україні об'єднуватися для реалізації сумісних проектів, цілей, завдань можна в будь-якій формі господарського товариства.

В умовах масштабних змін, які відбуваються у світовій та вітчизняній системі господарювання протягом останніх років, окремо взяте товариство чи підприємство дуже часто не має можливості здійснювати фінансове забезпечення своєї виробничо-господарської діяльності й опиняється в числі неплатоспроможних. Гнучкій адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища сприятиме їх об'єднання для вирішення спільних цілей.

Глава 12 ГКУ має назву «Об'єднання підприємств» й містить низку статей, в яких розкрито поняття «об'єднання підприємств», закріплено види й організаційно-правові форми господарсь-

кого об'єднання, визначено правовий статус підприємства-учасника такого об'єднання, встановлено порядок управління діяльністю, врегульовано питання майнових відносин в об'єднанні підприємств, виходу учасника з об'єднання й припинення об'єднання підприємств. Тобто до гл.12 ГКУ входять статті, які регулюють організаційно-правові аспекти створення й діяльності об'єднання підприємств. У ст.118 ГКУ засвідчено, що «об'єднанням підприємств є господарська організація, утворена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних та соціальних завдань» [3].

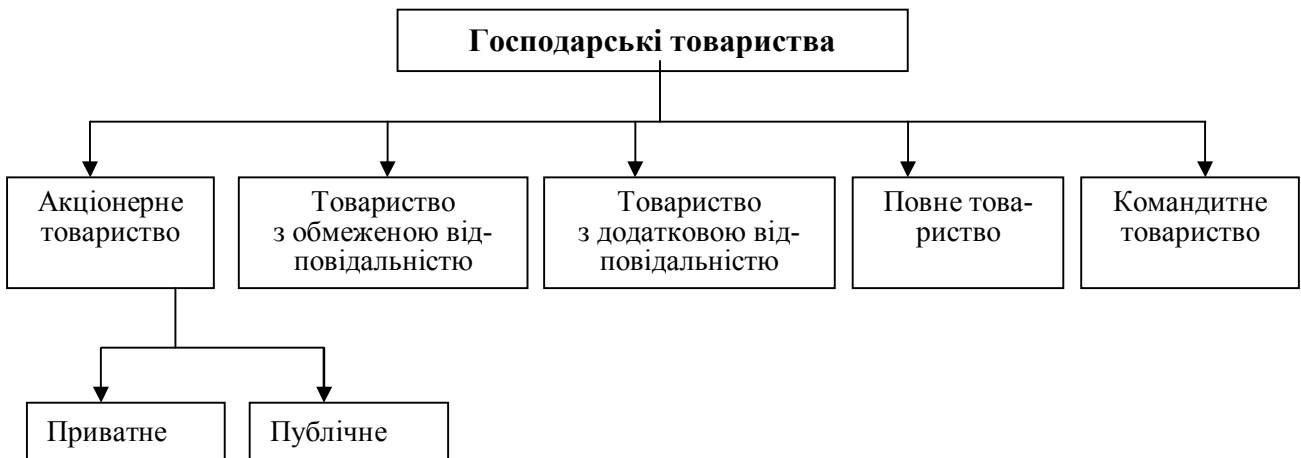

Рис. 1. Організаційно-правові форми господарських товариств.

Об'єднання підприємств є юридичною особою (п 4 ст. 118 ГКУ), тобто має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Юридична особа у встановленому законом порядку підлягає державній реєстрації (відповідно до ст. 58 ГКУ та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців») [13]. Згідно зі ст. 89 Цивільного кодексу України «до єдиного державного реєстру вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, органи управління, філії та представництва, мету установи, а також інші відомості, встановлені законом» [22].

Об'єднання можуть складатися з підприємств різної форми власності (державні (в тому числі комунальні), приватні, спільні (змішаної форми власності)) в будь-якому поєднанні. Так, наприклад, сказано, що об'єднання підприємств можуть утворюватися як господарські об'єднання або як державні чи комунальні господарські об'єднання. Об'єднання підприємств, які за власною ініціативою та на добровільних засадах об'єднали свою господарську діяльність, являє собою господарське об'єднання [3]. Господарські об'єднання, утворені державними (комунальними) підприємствами за рішенням Кабінету Міністрів України, міністерств, інших органів у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо) є державними (комунальними) господарськими об'єднаннями [3]. Позавідомчі господарські об'єднання економічно самостійних підприємств різних відомств, що входять до системи одного з господарських комплексів країни та мають економічну самостійність і юридичні права, відповідно до встановленого положення про такі об'єднання, мають назву міжгалузеві державні об'єднання [3]. Їх утворюють підприємства, що випускають однорідну продукцію, об'єднані коопераційними або науково-технічними зв'язками (ст. 119 ГКУ).

Згідно з п. 2 ст. 118 ГКУ «в об'єднання підприємств можуть входити підприємства, утворені за законодавством інших держав, а підприємства України можуть входити в об'єднання підприємств, утворені на території інших держав» [3].

Об'єднання підприємств утворюються *на певний строк*, якщо інше не встановлено його статутом, чи *без обмеження строку діяльності*.

Господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни (ст. 120 ГКУ). У п. 6 ст. 120 ГКУ сказано, що «державні і комунальні господарські об'єднання утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо)» [3]. Згідно зі ст.126 ГКУ до складу господарських об'єднань поряд з асоціаціями входять також асоційовані підприємства. У ст. 127 ГКУ сказано, що «законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо)» [3].

Поряд із зазначеними в ГКУ організаційно-правовими формами об'єднання підприємств – *асоціація, корпорація, консорціум, концерн, асоційовані підприємства, комбінат, трест, союз, спілка та асоціація підприємців* існують також конгломерати, синдикати, картелі, кооперативи, пули, альянси, фонди, федерації, ліги та інші.

Етимологічне пояснення назв форм господарських об'єднань підприємств у межах певної мови або через міжмовні паралелі (табл.1) дозволяє зрозуміти сутність кожного поняття.

Таблиця 1. Етимологія термінів щодо назв форм господарських об'єднань підприємств

Назва форм господарських об'єднань	Етимологія термінів щодо назв форм об'єднання підприємств
<i>Асоціація</i>	від лат. <i>associare</i> – з'єднувати
<i>Корпорація</i>	лат. <i>corporatio</i> – об'єднання, співтовариство
<i>Концерн</i>	від пізнолат. <i>concernere</i> – змішувати, з'єднувати разом
<i>Консорціум</i>	лат. <i>consortium</i> – співучасть, співтовариство
<i>Синдикат</i>	від гр. <i>syndikps</i> – діючий спільно
<i>Конгломерат</i>	від лат. <i>conglomeratus</i> – накопичений, зібраний
<i>Кооператив</i>	від лат. <i>cooperatio</i> – співробітництво
<i>Федерація</i>	лат. <i>foederatio</i> < <i>foedus</i> – союз
<i>Альянс</i>	фр. <i>alliance</i> – союз, об'єднання
<i>Пул</i>	англ. <i>pool</i> – об'єднання
<i>Ліга</i>	фр. <i>ligue</i> < лат. <i>ligue</i> – об'єднання, союз, співсуспільство

Аналіз етимологічного походження термінів, пов'язаних з назвою форм господарських об'єднань підприємств (див. табл.1), свідчить, що терміни «асоціація», «корпорація», «концерн», «консорціум», «синдикат», «конгломерат», «кооператив», «федерація», «ліга», «альянс», «пул» по суті є словами-синонімами і в буквальному перекладі означають «об'єднання, співтовариство, єдність, співробітництво». Проте таке термінологічне різноманіття історично складалося за принципом стійких організаційно-правових форм об'єднання підприємств, що з'явилися у різних країнах світу з появою простої форми монополії, яка являла собою короткотермінові згоди (договори, конвенції) двох і більше власників капіталу щодо цін на продаж товарів.

Хоч би яка термінологія використовувалася в назві, об'єднання не повинне суперечити антимонопольному законодавству України, оскільки вільна конкуренція між середніми і малими підприємствами після їх об'єднання не повинна змінитися на *монополію* – згоду, союз чи об'єднання капіталу підприємців (власників).

Переважає більшість об'єднань підприємств має форму акціонерних товариств. Об'єднання підприємств, заснованих на базі акціонерних товариств, здійснюють концентрацію й централізацію капіталу і тому дуже часто стають монополіями.

Монополії пов'язують великі підприємства воєдино, контролюють виробництво й реалізацію товарів і надання послуг, а головне – ринки збуту значної частини виробленої продукції однієї або декількох галузей господарства зосереджують у своїх руках наукові кадри й їх вигоди, кваліфікованих фахівців тощо.

Більш розвиненими формами монополій вважаються картелі, синдикати, трести й концерни. Поряд із ними функціонують багаточисленні середні й малі підприємства, маса підприємств, а також різні типи інтеграції власників капіталу (підприємств, підприємців і фізичних осіб). Між всіма цими суб'єктами господарювання на практиці можуть складатися різні організаційно-правові форми господарського об'єднання залежно від мети спільної діяльності, ступеня самостійності, характеру кооперації та ін. Але сам процес об'єднання так чи інакше пов'язаний із питаннями власності й у кінцевому рахунку націлений на отримання прибутку або якихось інших вигод, які в майбутньому все ж таки принесуть прибуток. Дуже точно сутність цього процесу відображено в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», який визначає порядок відображення в обліку і звітності процесу об'єднання підприємств або видів їх господарської діяльності. При цьому **об'єднанням підприємств і/або видів їхньої господарської діяльності** вважається *«злиття окремих підприємств або видів їх господарської діяльності в одне підприємство з метою отримання прибутків, зменшення витрат або отримання економічних вигод іншим способом»* [6]. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств» трактує поняття *злиття* як «об'єднання підприємств (шляхом побудови нової юридичної особи чи приєднання підприємств до головного підприємства), в результаті якого власники (акціонери) об'єднаних підприємств здійснюватимуть контроль над всіма чистими активами об'єднаних підприємств з метою досягнення подальшого спільного розподілу ризиків і вигод від об'єднання. При цьому жодна зі сторін не може бути визнана покупцем» [6]. Сам процес об'єднання відбувається «шляхом приєднання одного підприємства (його компоненту) до іншого, придбання всіх чистих активів (деяких чистих активів), прийняття обов'язків чи придбання капіталу іншого підприємства з метою отримання контролю одним підприємством над чистими активами і діяльністю іншого підприємства» [6]. Тобто відбувається процес зростання розміру капіталу (активів) у результаті об'єднання кількох капіталів в один крупніший, що, в свою чергу, сприяє зосередженню виробництва на великих підприємствах і призводить до банкрутства середні та малі підприємства, які не витримують конкуренції.

Історії відомі випадки, коли об'єднаний капітал у вигляді великих підприємств банкрутує й розоряє менші за капіталом підприємства з подальшим придбанням їх за безцінь чи шляхом приєднання до свого підприємства іншим способом (наприклад, за борги).

Об'єднання підприємств можуть здійснюватися *на основі добровільної згоди в формі приєднання чи злиття, або за рішенням органів, які мають законне право щодо утворення об'єднання підприємств*. Об'єднання підприємств відбуваються й у примусовий спосіб у *формі поглинання чи захоплення (рейдерства)* одного підприємства іншим [4].

Динаміку кількості різних форм господарського об'єднання підприємств, зареєстрованих в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України (ЄДРПОУ), можна простежити за допомогою статистичної інформації Державної служби статистики України (табл. 2).

Таблиця 2. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання за 1997 р., 2001–2011 рр. (на початок року) [19, с. 89; 20, с. 87]

Рік	Усього	Асоціація	Корпорація	Консорціум	Концерн	Інші об'єднання юридичних осіб
1997	615686	1902	332	51	353	1194
2001	834886	2516	609	57	380	2123
2002	889330	2435	648	61	385	2141
2003	935578	2458	717	62	395	2115
2004	981054	2497	761	66	388	2082
2005	1023396	2679	798	77	397	2061
2006	1070705	2751	824	80	406	1971
2007	1133200	2841	824	84	403	1880
2008	1187020	2953	849	84	400	1774
2009	1228888	3057	862	89	396	1717
2010	1258513	3125	866	92	390	1634
2011	1294641	3180	872	92	387	1598

Аналіз статистичних даних, наведених в табл. 2, свідчить, що загальна кількість об'єднань підприємств в Україні щорічно збільшується. На початок 2011 р. порівняно з 1997 р. вона зросла вдвічі. Збільшення кількості об'єднань підприємств за цей період спостерігається за всіма їхніми організаційно-правовими формами. Так, у 1,7 разу зросло число асоціацій, у 2,6 – корпорацій, у 1,8 – консорціумів. Порівняно з іншими формами об'єднання підприємств кількість концернів теж зросла, але набагато менше – всього у 1,09 разу.

Тенденцію щорічного зростання кількості різних форм господарського об'єднання підприємств можна прокоментувати двояко. По-перше, вона може дійсно свідчити про те, що сучасні підприємства мають економічну потребу в об'єднанні своїх фінансових, виробничих, інвестиційних, організаційних та інших видів ресурсів для спільного вирішення соціально-економічних проблем. По-друге, відбувається перетворення окремих, раніше самостійних суб'єктів господарювання на структурний підрозділ великого підприємства з непередбаченими наслідками (наприклад, концентрація капіталу в руках крупних власників і кабальна залежність від чужого капіталу).

Аналіз свідчить, що в Україні господарські об'єднання підприємств відбуваються в тій організаційно-правовій формі, яка передбачена ГКУ (див. табл. 2 і табл. 3).

З табл.3 видно, що тільки в тлумаченні понять «асоціація» та «консорціум» міститься мета їх створення, хоча саме вона і є основним критерієм вибору тієї чи іншої форми господарського об'єднання, яке передбачає централізацію певних функцій і концентрацію капіталу для вирішення спільних завдань.

У ст.1 Закону України «Про асоціації органів місцевого самоврядування» від 16 квітня 2009 р. сказано, що «асоціації органів місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання (далі – асоціації) – добровільні неприбуткові об'єднання, створені органами місцевого самоврядування з метою більш ефективного здійснення своїх повноважень, узгодження дій органів місцевого самоврядування щодо захисту прав та інтересів територіальних громад, сприяння місцевому та регіональному розвитку» [9]. Асоціація не втручається в господарську діяльність підприємств-учасників, а лише представляє їхні інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами й організаціями. Вищим органом управління асоціації є загальні збори (конференція, з'їзд). Оскільки асоціації органів місцевого самоврядування – це об'єднання неприбуткові, то джерелами формування майна асоціації є вступні і членські внески та інші джерела, дозволені законодавством. Асоціація має право засновувати на добровільних засадах і в установленому законом порядку підприємства, створювати заклади, установи або організації, спілки (конгреси, союзи тощо) шляхом укладення між собою угод про співробітництво та взаємодопомогу. У ст. 3 цього ж Закону сказано, що асоціації створюються із всеукраїнським та місцевим статусом.

Таблиця 3. Визначення термінів щодо господарських форм об'єднання підприємств [3]

Назва форми об'єднання підприємств	Визначення поняття
<i>Асоціація</i>	Договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом <i>централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій</i> , розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі <i>об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів</i> для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації
<i>Корпорація</i>	Договірне об'єднання, створене на основі <i>поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів</i> підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень <i>централізованого регулювання діяльності</i> кожного з учасників органам управління корпорації
<i>Консорціум</i>	<i>Тимчасове</i> статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками <i>певної спільної господарської мети</i> (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо)
<i>Концерн</i>	Статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій на основі їх <i>фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання з централізацією функцій</i> науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності

У п.1 ст. 24 Закону України «Про кредитні спілки» сказано, що «з метою координації своєї діяльності, надання *взаємодопомоги та захисту спільних інтересів* кредитні спілки мають право на добровільних засадах створювати **асоціації кредитних спілок**» [15]. Тобто **асоціація кредитних спілок** – це знову-таки *неприбуткова організація*, заснована на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки і не здійснює підприємницької діяльності, за винятком отримання пасивних доходів у вигляді процентів, дивідендів, страхових виплат і відшкодувань та роялті. Вона «має право розміщувати вільні кошти на депозитних рахунках у банківських установах та в об'єднаній кредитній спілці», згідно з п. 3 ст. 24 Закону України «Про кредитні спілки» [15].

Цим законом передбачені загальні засади створення й діяльності асоціацій кредитних спілок двох рівнів (місцеві та Всеукраїнські асоціації) [15]. Крім того, асоціація кредитних спілок може бути засновником (співзасновником) суб'єктів підприємницької діяльності для виконання своїх статутних завдань, про що сказано в п. 2 ст. 24 цього закону.

Спілка (союз) – неурядове об'єднання організацій, створене з метою захисту їх інтересів у певній сфері або для досягнення певних цілей, здійснення проектів, проведення наукових досліджень, зовнішньоекономічних операцій, обмін знаннями, наприклад, банківський союз. Так, згідно зі ст. 13 Закону України «Про банки і банківську діяльність», **банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації** з метою «захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та міжнародного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності» [10]. Банківська спілка є договірним об'єднанням, що не може втручатись в діяльність банків-членів об'єднання, займатись банківською чи підприємницькою діяльністю, отримувати прибуток від своєї діяльності.

Прикладами союзів (спілок) також є *професійні спілки* (об'єднання профспілок) [11], *творчі спілки* [17], а також «*кооперативне об'єднання – спілка, ліга, асоціація, альянс* та інші форми добровільного об'єднання кооперативів за видами діяльності чи територіальною ознакою з метою створення сприятливих умов для діяльності кооперативів, що входять до його складу, та їх членів» [14]. Усі вони є некомерційними організаціями.

Спілка (союз) окремих самостійних організацій, підприємств, об'єднаних в одне ціле підприємство, може називатися **федерацією**. Як правило, це громадські організації, наприклад Федерація професійних бухгалтерів та аудиторів України, Федерація металургів України, Федерація роботодавців України, Федерація профспілок України.

Для здійснення доброчинної діяльності, наприклад з надання підтримки в вигляді матеріальної допомоги окремим особам (зокрема, творчим діячам або родинам), для утримання навчальних закладів (зокрема, шкіл-інтернатів), фінансування наукових винаходів, можуть створюватися **фонди**.

Фонди [від лат. fundus – основа] – термін, використовуваний як для позначення сукупності грошових або інших ресурсів, призначених для спеціального (цільового) використання, так і як назва організації, установи, що займається збором коштів. Наприклад, в Україні зареєстровані такі організації, як Недержавний пенсійний фонд, Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000», Благодійний фонд «Розвиток України», існує також художній фонд, фонд культури, мі-

ський фонд майна. У здійсненні своєї діяльності фонд керується *статутом*. Головним органом управління фондом є загальні збори. Основними джерелами утримання фондів є сплачувані податки і збори, надані субсидії та позики, обов'язкові та добровільні внески учасників.

Фондами можуть володіти союзи, федерації, акціонерні товариства, асоціації, консорціуми, концерни, міжгалузеві державні об'єднання, комерційні організації, держава, міждержавні урядові та неурядові організації, групи приватних осіб або окремі громадяни.

Найбільш інтенсивно процес об'єднання підприємств в Україні відбувається в формі корпорацій (див. табл.2).

Спираючись на ГКУ та на існування, наприклад, відомої в усьому світі корпорації "Microsoft", можна зробити висновок: залежно від *форми власності* корпорація може бути *державною* або *недержавною* (приватною), створюватись групою осіб (колективом співробітників) або однією особою.

Окремого закону про корпорацію в Україні ще немає. Але є Закон України «Про банки і банківську діяльність», де одним із трьох типів банківських об'єднань визначено *банківську корпорацію* – юридичну особу (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути винятково банки [10]. Згідно зі ст.10 названого закону, «*банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків-учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю*». Банки *зберігають свою юридичну самостійність у складі корпорації* та передають банківській корпорації повноваження на здійснення лише окремих функцій, перелік яких має бути зафіксований у статутах банків-членів корпорації. Банки, що увійшли до банківської корпорації, не можуть без згоди корпорації брати участь в інших банківських об'єднаннях, а всі угоди та документи таких банків мають містити інформацію про належність їх до банківської корпорації.

Одного тлумачення поняття «корпорація», яке міститься в ГКУ, та одного закону, який стосується тільки банківської корпорації замало для того, щоб з'ясувати різницю між, наприклад акціонерним товариством і корпорацією, оскільки в економічній літературі ці поняття часто ототожнюються. Згідно зі ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність», банки в Україні створюються *у формі акціонерного товариства*, товариства з обмеженою відповідальністю або кооперативного банку [10].

Кооперативні банки за принципом територіальної приналежності поділяються на центральні та місцеві (в межах області). При цьому місцеві кооперативні банки є учасниками *центрального кооперативного банку*, до функцій якого належить централізація та перерозподіл ресурсів місцевих кооперативних банків та здійснення контролю за їх діяльністю.

Окрім того, великі кооперативні банки тримають під своїм контролем значну кількість оборотних активів (грошові кошти та їх еквіваленти) держави. Отже, всесильними монополістами грошового ринку є банки. Банки підсилюють і прискорюють процес утворення різних форм монополій. Вони зацікавлені в угодах між підприємствами й сприяють процесу їхнього об'єднання, коли здійснюють фінансування декількох великих підприємств певної галузі господарства.

Зі збільшенням розмірів підприємств все більшого значення набувають великі кредити на тривалі строки, які надаються банками промисловим капіталістам. Найбільші банки за допомогою надання кредитів, скупки акцій, облігацій підкоряють собі десятки або сотні дрібних банків, які фактично стають їхніми філіями (дочірніми підприємствами), укладають між собою угоди про розподіл сфер впливу, в результаті чого утворюються **союзи банків**. Через розвинену мережу філій банки, концентруючи у своїх касах кошти підприємств, заощадження різних верств населення, користуються широкими можливостями вкладення банківських коштів у промисловість, наприклад, купуючи акції тих або інших підприємств. Так, придбаваючи акції і облігації промислових, торговельних, транспортних і інших підприємств, банки стають їхніми співвласниками. У свою чергу, промислові монополії (картели, синдикати, трести, концерни) придбавають акції пов'язаних з ними банків. У результаті злиття банківського та промислового капіталів виникають **фінансово-промислові групи**.

За допомогою так званої «системи участі», що полягає в тому, що одна особа або група осіб, які очолюють великі об'єднання в банківській системі, промисловості, торгівлі та в інших галузях господарства, тримає в своїх руках основне акціонерне товариство («товариство-мати»), що очолює концерн, а це товариство, в свою чергу, володіючи контрольними пакетами акцій, панує над залежними від нього «дочірніми товариствами», які також мають у своєму розпорядженні «товариств-онуків» тощо, фінансові олігархи мають можливість концентрувати і розпоряджатися значними сумами чужого капіталу, встановлювати монополіні ціни на вироблені та реалізовані ними товари.

Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні» від 21.11.1995 р. № 437/95-ВР, який визначав порядок створення, реорганізації та ліквідації промислово-фінансових груп в Україні, транснаціональних промислово-фінансових груп, а також фінансово-економічні умови їх діяльності, Верховна Рада України у вересні 2010 року визнала таким, що втратив чинність [16]. Статтю 125 «Про промислово-фінансові групи» на підставі Закону України № 2522-VI від 09.09.2010 року було виключено із ГКУ. В результаті зараз в Україні немає жодного нормативно-правового документу, який би регламентував питання, пов'язані з існуванням промислово-фінансових груп.

Проведений аналіз дозволив дійти висновку й про те, що нормативно-правова база з регулювання діяльності консорціумів в Україні представлена тільки п. 4 ст. 120 ГКУ, де окрім розкриття цього поняття (див. табл.3) сказано, що «консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, в порядку, визначеному його статутом. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність».

Результати обробки великої кількості відповідного матеріалу свідчать, що метою створення консорціуму найчастіше є спільна боротьба за отримання дорогокоштовних замовлень (наприклад, розробка родовища, будівництво заводів, атомних реакторів) в умовах обов'язкового проведення тендерів і за їх спільне виконання. У випадку, коли переслідуються комерційна мета, консорціум придбаває ознаки повного товариства (рис.1). Але дуже часто консорціум є неприбутковою (некомерційною) організаційно-правовою формою, схожою на асоціації, союзи, спілки. У такому разі він створюється для реалізації соціальних проєктів, наприклад у сфері науки, освіти, культури, спорту.

Учасники консорціуму повністю зберігають свою економічну та юридичну самостійність, окрім діяльності, яка безпосередньо пов'язана з досягненням мети певного консорціуму. Вони можуть одночасно входити до складу декількох інших консорціумів і брати участь у реалізації їх проєктів.

Останнім часом консорціумів стає все менше, бо їх витискують такі організаційно-правові форми об'єднання підприємств, як холдинги, або сумісні підприємства чи інші форми господарських товариств (див. рис.1). Так, у ст. 126 ГКУ сказано, що «**холдингова компанія – публічне акціонерне товариство**, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) *двох* або *більше* корпоративних підприємств (крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності)» (див. рис.1). Тобто **холдинги** [від англ. holding – володіння, утримання], або **холдингові компанії**, не займаються виробничою діяльністю, а свої фінансові ресурси використовують для придбання акцій в інших компаніях, які можуть бути (але не обов'язково) її дочірніми компаніями.

Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», «**материнське (холдингове) підприємство** – це підприємство, що здійснює контроль дочірніх підприємств, тобто таке, що робить вирішальний вплив на їх фінансову, господарську та комерційну політику з метою одержання вигод від їхньої діяльності» [6]. У свою чергу **дочірнє підприємство** – юридично самостійне підприємство, яке перебуває під контролем материнського (холдингового) підприємства, що володіє контрольним пакетом його акцій.

У ст. 9 «Банківські об'єднання» Закону України «Про банки і банківську діяльність» сказано, що «банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп» [10]. **Банківська холдингова група** – це банківське об'єднання, що складається винятково з банків, де на головний банк (материнський банк) покладаються функції нагляду та контролю за діяльністю банків – членів групи (дочірніх банків). **Фінансова холдингова група** – це банківське об'єднання, яке складається із щонайменше одного банку та установ, що надають фінансові послуги, серед яких має бути визначена материнська компанія, яка обов'язково повинна бути фінансовою установою і якій надаються функції управління та координації діяльності членів групи.

Материнському банку банківської холдингової групи та материнській компанії фінансової холдингової групи «має належати не менше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками» [10].

Таким чином, між материнською холдинговою компанією і її дочірніми підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування.

Загальні засади функціонування холдингових компаній в Україні, а також особливості їх утворення, діяльності та ліквідації регулюються Законом України «Про холдингові компанії в Україні» [18] та іншими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність холдингових компаній та їх корпоративних підприємств.

У ст. 126 ГКУ «Асоційовані підприємства. Холдингові компанії» сказано, що «**асоційовані підприємства** (господарські організації) – це *група суб'єктів господарювання – юридичних осіб*, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному капіталі та/або управлінні» [3]. Відповідно залежність між асоційованими підприємствами може бути: **простою**, що виникає в разі, якщо одне з них має можливість блокувати прийняття рішень іншим (залежним) підприємством; **вирішальною**, коли між підприємствами встановлюються відносини контролю-підпорядкування за рахунок переважної участі контролюючого підприємства в статутному фонді та органах управління іншого (дочірнього) підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом акцій. Відносини вирішальної залежності можуть встановлюватися після одержання згоди органів Антимонопольного комітету України.

Таким чином, згідно з зазначеною статтею, яка міститься в гл. 12 «Об'єднання підприємств» ГКУ, до господарських об'єднань підприємств поряд з самими підприємствами відносяться також й інші групи суб'єктів господарювання – юридичні особи, а саме – господарські

організації й публічні акціонерні товариства. Це ще один факт, який обґрунтовує необхідність вдосконалення чинної нормативно-законодавчої бази України з питань функціонування різноманітних організаційно-правових форм об'єднання підприємств.

Окрім того, хоча ГКУ й оперує, наприклад в п. 6 ст. 120, такими термінами щодо господарського об'єднання підприємств, як «комбінат» і «трест», але не надає їхнього загального тлумачення та не містить спеціальних норм, що регулюють процеси їх створення, діяльності, ліквідації, що на практиці викликає ряд труднощів і унеможливує розмежування цих понять з концерном. У ГКУ було б доцільно вказати, що **комбінат** – це об'єднання промислових підприємств різних виробничих галузей, а також об'єднання дрібних виробництв (наприклад, м'ясокомбінат, комбінат побутового обслуговування, пошивний комбінат, навчальний комбінат – об'єднання навчальних закладів при підприємстві), а **трест** – форма об'єднання декількох однотипних підприємств переважно однієї галузі господарства, зв'язаних між собою однорідністю продукції або різних стадій переробки сировини (наприклад, будівельний, будівельно-монтажний, комунального господарства). На чолі всіх підприємств, що входять до тресту, знаходиться правління або головна компанія, що керує виробництвом, збутом і фінансами раніше повністю самостійних підприємств. На відміну від синдикатів або картелів, ця форма організації бізнесу об'єднує всі сторони господарської діяльності її учасників. Власність у тресті об'єднана, її власники є пайовиками. Прибуток між ними розподіляється відповідно до кількості приналежних їм акцій (паїв). У свою чергу, трести можуть бути учасниками більших союзів підприємств – **концернів** (див. табл.3). Згідно зі ст. 120 ГКУ «учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями. Учасники концерну не можуть бути одночасно учасниками іншого концерну» [3]. Вони не мають права самостійно приймати рішення про припинення своєї діяльності, вихід зі складу концерну, об'єднання своєї діяльності з іншими суб'єктами господарювання. У той же час учасники концерну мають право самостійно від свого імені укладати договори з самим концерном або іншими його учасниками, з іншими підприємствами, установами та організаціями.

Джерелами формування майна концерну є: внески учасників; майно, придбане в установленому порядку у юридичних і фізичних осіб; доходи від господарської діяльності, а також доходи від операцій з цінними паперами, капітальних вкладень; кредити банків та інших фінансових установ; інше майно, передане йому в установленому порядку або набуто відповідно до чинного законодавства; кошти державного бюджету, якщо концерн державної форми власності; інші джерела, не заборонені законодавством. Наприклад, статутний капітал Державного концерну «Укроборонпром» становить один мільярд гривень [21]. Прибуток Державного концерну «Укроборонпром» «утворюється з коштів, що надходять від господарської діяльності, та за рахунок інших джерел після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат, витрат на оплату праці та сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), передбачених законодавством» [21].

Головному підприємству або декільком капіталовласникам належить реальна влада в господарському об'єднанні, тому що вони *мають контрольний пакет акцій* (пакети акцій, передані в управління концерну) у статутному капіталі акціонерних товариств, отже – *можливість здійснювати фінансовий контроль*. Якщо концерн є державним, то володіють, користуються та розпоряджаються майном на праві господарського відання відповідні органи управління, а саме: наглядова рада, рада директорів, генеральний директор, а внутрішній фінансовий контроль здійснює аудиторська служба.

Концерн може бути галузевим і міжгалузевим, з розмитими галузевими характеристиками. Прикладом концернів у формі державних акціонерних галузевих і міжгалузевих комплексів є «Газпром» (основний вид діяльності – газопостачання), «Нафтохім» (нафтопереробка), Державний концерн «Укроборонпром» (військово-промисловий комплекс). Як приклад концерну приватної форми власності можна навести автомобільний концерн «Мерседес-Бенц». Існування змішаних концернів стає можливим у разі участі в них поряд із державними структурами іноземного капіталу, кооперативів, особистих накопичень громадян.

Однією з форм об'єднання підприємств, що висвітлюється в економічній літературі, має місце в практиці інших країн, але законодавчо не представлена в Україні, є **конгломерат**, який являє собою єдину організацію, утворену групою компаній, що належать до різних сфер діяльності та не пов'язані між собою прямою виробничою кооперацією. Ініціатором створення конгломерату, як правило, виступає компанія, що прагне організувати свою діяльність таким чином, аби не залежати від стану певної галузі.

На відміну від конгломератів **синдикат** – об'єднання однорідних підприємств (наприклад, трестів певної галузі промисловості, групи банків, страхових компаній, будівельних підприємств тощо) для централізації збуту продукції її учасників через єдиний збутовий орган – загальну контору, яка іноді займається визначенням цін і закупівлею сировини. Ця контора може бути в формі будь-якого господарського товариства (див. рис.1), з яким кожний учасник синдикату укладає стандартний договір на збут всієї або певної частини своєї продукції.

Організаційно-правова форма синдикату дуже поширена в галузях вугільної, металургійної, хімічної промисловості. Так, наприклад, найбільшими вугільними підприємствами

Донбасу, що належали франко-бельгійському капіталу, у 1904 р. був створений синдикат "Продуголь" [5, с. 228]. У 1902 р. почав функціонувати синдикат "Продамет", що об'єднав 30 металургійних заводів Росії і займався збутом більше чотирьох п'ятих чорного металу всієї дожовтневої металургійної продукції [5, с. 228]. У 1904 р. був створений синдикат "Продвагон", що майже повністю монополізував виробництво та збут вагонів [5, с. 228].

Члени синдикату приймають на себе узгоджену частку кожного з можливих ризиків в обмін на таку ж частку страхової премії та несуть фінансову відповідальність тільки за свою частку ризику. Виробнича і юридична самостійність підприємств, що входять до синдикату, зберігається. Воно управляється менеджером синдикату або агентом.

Синдикати є різновидом картельної угоди. У свою чергу, **картель** – це союз підприємств однієї галузі, що домовляються між собою про розміри виробництва, умови продажу тощо, ділять між собою, в першу чергу, ринки збуту, а також визначають кількість вироблених товарів, встановлюють ціни та строки платежів. Виробнича та комерційна самостійність підприємств, що входять в картель, зберігається. Для кожного учасника картелю встановлюється **квота**, що являє собою певну кількість товарів, яку він вправі виробити та реалізувати. У разі порушення встановленої квоти в касу картелю сплачується штраф.

У світовій практиці різновидом картелю поряд із синдикатом є **пул** – форма об'єднання підприємств, при котрій їх прибуток надходить до загального фонду й потім розподіляється між учасниками об'єднання по встановленій заздалегідь пропорції. Такі об'єднання мають тимчасовий характер, бо створюються конкуруючими між собою підприємствами для досягнення конкретної мети. Такою метою може бути, наприклад, домовленість учасників пулу про затримання товару на складах до того часу, коли його можна буде реалізувати за більш вигідними цінами й отримати відповідно більший прибуток [2, с. 123].

Такі форми господарських об'єднань підприємств одногалузевого напрямку, як синдикат, картель, трест поступово зникають, поступаючись більш складним і гнучким, які здатні ефективно працювати в сучасних ринкових умовах. Найперспективнішою організаційно-правовою формою господарського об'єднання підприємств останнім часом вважається альянс як один із найдешевших шляхів реалізації глобальних стратегічних цілей [2, с. 125]. Ця форма господарського об'єднання заснована на багатосторонніх домовленостях з вигодою для кожного учасника. Суб'єкти господарських відносин можуть бути учасниками багатьох різнопланових альянсів. **Альянси** являють собою тимчасові згоди і дають можливість доступу на ринок, де вже існують монополії в вигляді крупних ринкових об'єднань.

Висновки. Результати проведеного аналізу свідчать, що існують різноманітні форми як об'єднання підприємств, так і об'єднання підприємств з іншими суб'єктами господарювання. Усе різноманіття назв форм об'єднання підприємств є проявом розходжень в етимологічному походженні цих термінів, що пояснюється їхнім історичним розвитком (і відповідно назвою) у різних країнах, умовами, на яких здійснюється те або інше об'єднання, цілями, які переслідують підприємства в разі господарського об'єднання. Межа між всіма формами господарського об'єднання підприємств достатньо розпливчата, оскільки основу процесу об'єднання багатьох капіталів в один складає акціонерний (пайовий) капітал.

Основні ознаки об'єднання самостійних суб'єктів господарювання такі: 1 – наявність товариства, тобто двох або більше учасників й збереження при цьому самостійності; 2 – основою об'єднання є згода (договір) про співпрацю; 3 – право учасників на вільний вибір організаційно-правової форми господарського об'єднання підприємств; 4 – спільна мета створення; 5 – централізація певних функцій; 6 – об'єднання відбувається як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Законодавче поле щодо використання різноманітних форм об'єднання суб'єктів господарювання забезпечує широку самостійність підприємствам у жорстоких умовах ринкових відносин. Але слід пам'ятати, що основними елементами ринку завжди були, є та надалі будуть власність (капітал, труд), товар, платоспроможний попит, пропозиція, ціна, конкуренція, ризик і те, що об'єднання підприємств, а точніше часток капіталу їх власників, у першу чергу пов'язано з питаннями прав власності (відносинами щодо володіння (участі як різновиду володіння), користування і розпорядження майном) і відбувається, як свідчить історичний досвід, в інтересах небагатьох зацікавлених в збільшенні свого прибутку осіб (власників капіталів). В умовах еволюції ринкових відносин існує нагальна потреба в розробці таких правових засобів щодо організаційно-економічної та юридичної субординації процесу об'єднання підприємств, які не дозволятимуть перетворитися великим підприємствам на бізнес-імперії.

У цьому контексті виникає необхідність вдосконалення наявних та пошуку якісно нових легітимних методів регулювання процесу об'єднання підприємств, які б органічно враховували історичні, соціальні, економічні, політичні особливості відношень між суб'єктами господарювання, основним з яких є підприємство.

Результати викладеного наукового аналізу чинної в Україні нормативно-законодавчої бази з регулювання процесу об'єднання підприємств свідчать про те, що ГКУ й ціла низка законів України до об'єднань підприємств поряд з саме об'єднаннями підприємств відносять й інші господарські об'єднання – організації, засновані фізичними особами, різними спілками,

їх об'єднаннями на кооперативних засадах, створені з метою захисту їх інтересів в певній сфері або для досягнення певних цілей, здійснення проектів, проведення наукових досліджень, зовнішньоекономічних операцій, обміну знаннями і таке інше.

Досліджені в статті проблеми організаційно-правового забезпечення форм об'єднання підприємств свідчать про потребу подальшого удосконалення вітчизняної нормативно-правової бази як щодо самих форм господарського об'єднання підприємств, так і їх створення, функціонування та можливості кооперації вже об'єднаних структур. Слід розробити спеціальні закони, інструкції й методики, спрямовані на алгоритм дій підприємств у процесі їх об'єднання і соціально-економічну вигоду для країни в цілому від володіння, користування й розпорядження об'єднаних ресурсів. Доцільно й зручніше було б, щоб всі вони містилися в одному документі (за прикладом Податкового кодексу України), а саме – в Господарському кодексі України, який визначає види об'єднань підприємств, їх загальний статус, а також основні вимоги щодо здійснення ними господарської діяльності.

Здійснення даного переліку рекомендованих заходів, спрямованих на стабілізацію ситуації в економіці України, дозволить подолати ті негативні тенденції, що історично пов'язані з проявом основного економічного закону монополістичного капіталізму, який полягає в забезпеченні максимального прибутку невеликої чисельності осіб шляхом зруйнування чужого бізнесу й зниження рівня життя більшості працездатного населення країни.

Література

1. Бирюков Д. Правовое регулирование деятельности консорциумов // Хозяйство и право / Д. Бирюков // Хозяйство и право. – 2010. – № 1. – С.118–123.
2. Владимирова И.Г. Организационные формы интеграции компаний // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 6. – С.113–129.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
4. Дзюба С.Г., Гайдай І.Ю. Реорганізація підприємств як спосіб поновлення ефективної діяльності // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №1 1(113). – С.108–114.
5. Политическая экономия: Учебник / К.В.Островянов, Д.Т.Шепилов, Л.А.Леонтьев и др. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1954. – 639 с.
6. Положение (стандарт) бухгалтерского учёта 19 «Объединение предприятий» № 163 от 07.07.1999 г. (с изменениями и дополнениями, последние из которых внесены приказом Министерства финансов Украины от 25 сентября 2009 года № 1125) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nibu.factor.ua/info/instrbuh/psbu19/>.
7. Поняття про господарські об'єднання та їх види / Методична пам'ятка. [Електронний ресурс] / Іршавське районне управління юстиції Міністерства юстиції України. – 2010. – Режим доступу: www.irshavamkmr.org.ua/nevs/nevs25.doc.
8. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 №514-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=514-17>.
9. Про асоціації органів місцевого самоврядування: Закон України від 16.04.2009 р. № 1275-VI (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1275-17>.
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
11. Про внесення змін до Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»: Закон України від 13 грудня 2001 року № 2886-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2886-14>.
12. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 року №1576-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1576-12>.
13. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 №755-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=755-15>.
14. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 № 1087-IV (із змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1087-15>.
15. Про кредитні спілки: Закон України від 20 грудня 2001 року №2908 (станом на 28 січня 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2908-14>.
16. Про промислово-фінансові групи в Україні: Закон України від 21 листопада 1995 року № 437/95-ВР (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2522-VI (2522-17) від 09.09.2010 р., ВВР, 2011. – № 4, ст.26) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/437/95-%D0%B2%D1%80>.
17. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 7 жовтня 1997 року № 554/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=554%2F97-%E2%F0>.
18. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3528-15>.
19. Статистичний щорічник України за 2008 рік / Державна служба статистики України / За ред. О.Г.Осауленка. – К., Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство». – 2009. – 566 с.
20. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України / За ред. О.Г.Осауленка. – К., ТОВ «Август Трейд». – 2011. – 559 с.
21. Статут Державного концерну «Укроборонпром», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. № 993. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=993-2011-%EF>.
22. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.25.73&nobreak=1>.
23. Щербіна В. Господарські об'єднання в Україні: проблеми вдосконалення правового становища / В.Щербіна // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 2(53). – С.106–119.